

TEORIJA DRUŠTVENIH POKRETA¹ – AMERIČKE PERSPEKTIVE

Milan MESIĆ
Filozofski fakultet, Zagreb

UDK: 316.45
Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 17. 12. 1997.

U radu je iznesen prikaz i pokušaj sinteze poslijeratnih američkih perspektiva istraživanja društvenih pokreta, u okviru sociologije i teorije društvenih pokreta. Prvo poglavlje osvrće se na preteče teorije društvenih pokreta. Spominje se Le Bon zbog njegova utjecaja na čikašku školu kolektivnog behaviorizma. Posebna pozornost posvećena je Rudolfu Heberleu, prvom istaknutijem poslijeratnom teoretičaru društvenih pokreta. Klasična teorija društvenih pokreta predstavljena je u svoje tri poznate inačice: kolektivno ponašanje, teoriju masovnog društva te model statusne inkonzistencije. Zajedničko im je opće kauzalno objašnjenje društvenih pokreta koji su shvaćeni kao neracionalno ponašanje. Resursno-mobilizacijska teorija javila se kao odgovor na pojavu novih društvenih pokreta koji se više nisu mogli razumjeti iz klasične perspektive izvaninstitucionalnoga kolektivnog djelovanja. Njezino temeljno polazište je Olsonov model racionalnog aktera koji kalkulina troškove i koristi prije upuštanja u kolektivnu akciju. Pod kritikama model je doživio veće revizije, a resursno-mobilizacijska škola postala je dominantnom paradigmom istraživanja društvenih pokreta 70-ih i 80-ih godina u Americi. U novije vrijeme sve je više potiskuje model političko-procesne analize koja se prvotno razvila pod okriljem resursno-mobilizacijske paradigme. Njezina je temeljna postavka da društveni procesi utječu posredno na društvene proteste, restrukturiranjem odnosa moći. Za razvitak društvenih pokreta ključne su povoljne političke prilike, pa se ovaj pristup naziva još i političko-oportunitetnim. Na kraju, otvara se pitanje postmoderne perspektive u teoriji društvenih pokreta.

UVOD

Sam pojam društvenog pokreta skovao je njemački pisac Lorenz von Stein sredinom XIX. stoljeća, imajući na umu rastuće značenje proleterskog pokreta.² Među istraživačima postoji opća suglasnost da je društveni pokret moderni fenomen i da

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 7 (1998),
BR. 4-5 (36-37),
STR. 699-729

MESIĆ, M.:
TEORIJA DRUŠTVENIH...

se stoga bitno razlikuje od raznih oblika kolektivnog djelovanja u srednjem vijeku i daljoj prošlosti. Ovu razliku, koja se za mnoge autore jednostavno podrazumijeva, najsvetnije je istražio i odredio Sidney Tarrow. On je utvrdio da je "nacionalni društveni pokret", kakav nam je danas poznat, nastao tijekom XVIII. stoljeća. Društveni pokreti "izrastali su (drew their substance) iz strukturalnih promjena povezanih s kapitalizmom, od kojih su ključne bile razvitak komercijalnog tiska i novih modela udruga i socijalizacije" (Tarrow, 1997.:48). Društveni pokret mogao je nastati kad su se "fleksibilni, adaptabilni i posredni oblici kolektivnog djelovanja – što ću ja nazvati *modular repertoire* (kurz. S. T.) – mogli širiti preko tiska, udruga i državne izgradnje" (Tarrow, 1997.:6). Tri ključne zapadne zemlje, sukladno svojim tradicijama (tradicionalnom repertoaru) i političkim prilikama razvile su različite oblike modularnog repertoara koji po svojoj prirodi kasnije postaje univerzalno primjenljiv. Tako je Amerika iznjedrila bojkot (američke kolonijalne robe), Velika Britanija – masovnu peticiju, a Francuska – barikade (Tarrow, 1997.:48-61). Da bi ih razlikovao od kratkotrajnih i nestalnih oblika kolektivnog djelovanja, Tarrow društvene pokrete definira kao "kolektivne izazove ljudi sa zajedničkim svrhama i solidarnošću u postojanoj interakciji s elitama, oponentima i vlastima" (Tarrow, 1997.:3-4).

U ovom radu namjera nam je kritički prikazati te u elementarnim crtama sintetizirati poslijeratne američke perspektive istraživanja društvenih pokreta, ponajprije unutar sociologije, a onda i u širem multidisciplinarnom okviru teorije društvenih pokreta. Rad je istodobno i skica za knjigu-priručnik o društvenim pokretima i teorijama koje ih objašnjavaju. U ovom obliku tekst je zamišljen kao panorama, i klasičnih i najrecentnijih radova u američkoj izdavačkoj produkciji, često nedostupnih našim čitateljima i studentima. Istodobno držimo da može poslužiti u smislu tematskog okvira za daljnje, više specijalizirane, rasprave o problematici društvenih pokreta i njihovoj teorijskoj refleksiji.

PRETEČE TEORIJE DRUŠTVENIH POKRETA

Kad je Rudolf Heberle, politički migrant iz Hitlerove Njemačke, poslije Drugoga svjetskog rata, kao profesor na Louisiana State University, pripremao svoju knjigu-priručnik o društvenim pokretima, mogao se osloniti na svega tri knjige objavljene s tom temom (Heberle, 1951.:2). Njegov pokušaj da se suvremeni društveni pokreti razumiju i objasne iz sociološke perspektive i danas se referira kao svojevrsni kamen temeljac, i sociologije i teorije društvenih pokreta. Zadatak koji je sam sebi postavio – "da predstavi opću sociološku teoriju društvenih i političkih pokreta" – svakako je bio pretenciozan, što

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 7 (1998),
BR. 4-5 (36-37),
STR. 699-729

MESIĆ, M.:
TEORIJA DRUŠTVENIH...

potvrđuje i činjenica da se niti jedan suvremeni autor toga nije prihvatio. Zapravo je Heberle ipak mislio samo na primjenu nekih tadašnjih općesocioloških koncepcija na "društvene i političke pokrete". U svakom slučaju, on je dobro primijetio da se "konvencionalan pristup" studiju ovog fenomena svodio na historiološke i filozofijske rasprave o idejama vezanim uz pokrete. Te su, pak, ideje, tretirane kao da su i same filozofski sustavi. Malo je pozornosti posvećivano značenju tih ideja "za mase koje čine pokret ili stranku", socijalnoj strukturi tih skupina, ili drugim problemima relevantnim za sociologiju (Heberle, 1951.:VII).

Mi smo našu raspravu započeli Heberleom ne samo zbog njegove nesumnjive pionirske uloge u zasnivanju sociologije društvenih pokreta nego i zbog toga što je, po našem sudu, naznačio i neke teorijske perspektive koje će se na ovom području razvijati tek kasnije, pa i u recentno vrijeme. Prvo, jasno je povezao društvene pokrete s "fundamentalnim promjenama u društvenom poretku". Tema društveni pokreti i društvene promjene stalno se reaktualizira, iako tu, naravno, treba uključiti i protupokrete i njihovo djelovanje s ciljem zaustavljanja promjena. Drugo, istaknuo je da se više ne može identificirati "koncept *društvenog pokreta* (kurz. R. H.) s proleterskim pokretom". Europska škola "novih društvenih pokreta" inzistirat će kasnije na radikalnom razdvajanju između starog (radničkog) i "novih" pokreta. Treće, predložio je da se društveni pokreti tretiraju kao posebna vrsta društvenih skupina (ili slijedom Tönniesia "društvenih kolektiva"). Pri tomu ih je s jedne strane razgraničio od političkih stranaka i skupina za pritisak, a s druge otvorio za istu vrstu analize (nastale u okviru sociologije političkih stranaka) glede organizacije, strukture i taktike. Teorija mobilizacije resursa razvit će ovu perspektivu. Četvrto, svoju "komparativnu, sistemsku teoriju društvenih pokreta" smjestio je unutar političke sociologije. Njoj se vraća novi političko-procesni model društvenih pokreta, naglašavajući, međutim, procesni karakter pokreta za razliku od Heberleove skupno-strukturalne perspektive. Napokon, kao već formiran istraživač, Heberle je u Ameriku sa sobom donio i dio europske istraživačke tradicije na ovom području koju je nastojao povezati s američkom (Heberle, 1951.:2-8). Njegov je, međutim, rad ostao zaseban, bez neposrednih nastavljača. Uskoro će na području društvenih pokreta zavladati autohtona američka socijalnopsihološka škola kolektivnog behaviorizma, a uzajamna produktivna veza između američke i europske sociologije društvenih pokreta ustanovit će se tek u najnovije vrijeme.

Preteče teorije i sociologije društvenih pokreta možemo tražiti još u samim počecima sociologije, jer su društveni po-

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 7 (1998),
BR. 4-5 (36-37),
STR. 699-729

MESIĆ, M.:
TEORIJA DRUŠTVENIH...

kretni i s njima povezane društvene promjene, na neki način, jedan od njezinih ključnih uzroka i izvora. Neki istraživači na ovom području idu i dalje, vraćajući se društvenoj misli XVIII. stoljeća. Tako Anthony Oberschall drži da su mnogi današnji teorijski koncepti o grupnom sukobu, kolektivnom ponašanju i društvenim pokretima, začeli još *philosophes* i moralni filozofi (škotski moralisti) i zatim francuski socijalni pisci XIX. stoljeća, socijalni darvinisti i, napokon, povjesničari specijalizirani za Francusku revoluciju i socijalistički i radnički pokret (Oberschall, 1973.: 3-11).

Mi se ovdje nećemo na pretečama dulje zadržavati, jer to nije zadatak ovoga rada niti je neposredno vezano uz razvitak suvremenih američkih teorija o društvenim pokretima. Treba, međutim, svakako istaknuti očit utjecaj Gustava Le Bona na tradicionalnu američku socijalno-psihološku paradigmatu kolektivnog behaviorizma, osobito u obliku "masovnog društva". Le Bonovo mjesto u povijesti društvene znanosti i njegov utjecaj, i na psihologiju i na sociologiju, vjerojatno je naj-sustavnije izložio Serge Moscovici u svojem traktatu o masovnoj psihologiji ili psihologiji svjetine (*crowd*) (Moscovici, 1985.).

Mase, svjetine ili gomile pojavljivale su se sporadično tijekom cijele povijesti, ali tek su u moderno doba dobile prvo-razrednu ulogu. Baš je Le Bon postavio dalekosežnu tezu o dramatičnom rastu moći svjetine da utječe na tijek zbivanja, bilo svojim revoltom ili pak glasovanjem, a to je nešto sasvim novo u povijesti. Njihova pojava signalizirala je duboke i za liberalne građanske krugove zabrinjavajuće promjene u društvu koje je Le Bon pregnantno i strastveno opisao: "Dočim se sva naša drevna vjerovanja klimaju i nestaju, a stari stupovi društva popuštaju jedan za drugim, moć svjetine jedina je sila koju ništa ne ugrožava i čiji je prestiž neprestano u porastu. Doba u kojega ulazimo uistinu će biti era svjetine" (Le Bon, 1952.: 14). Njegova *La Psychologie des foules* (1895.), svojedobni best-seller, preveden (uz druge Le Bonove radove) na mnoge jezike, još je uvijek jedna od najutjecajnijih knjiga u socijalnoj odnosno kolektivnoj psihologiji.³ Svjetina je podložna, tvrdi Le Bon, "mentalnom jedinstvu", uniformnosti. Karakteristične oznake svjetine su okrutnost, pokretljivost, pretjerivanje i uzvišenih i prizemnih sentimentata te sugestibilnost.

Jedan od utemeljitelja čuvene čikaške škole, od svoje disertacije o svjetini i javnosti, obranjene u Njemačkoj, do kasnijih radova, izravno je inspiriran Le Bonovim djelom, ponaj-prije *Svjetinom*. Koncept kolektivnog ponašanja i mase uvelike počiva na pionirskom radu Le Bona i Tardea (Moscovici, 1985.:56).

KLASIČNA TEORIJA DRUŠTVENIH POKRETA⁴

Najpoznatiji i najopćenitiji model klasične teorije društvenih pokreta svakako predstavlja kolektivni behaviorizam, odnosno čikaška škola. Utemeljio ju je 20-ih godina Robert Park na sveučilištu Chicago. Njegov učenik Herbert Blumer zaslužan je za prenošenje tradicije na kasnije nastavljače, među kojima valja spomenuti Smelsera, Turnera, Killiana, Langa i Langa, Gusefielda. Studij kolektivnog ponašanja bio je usmjeren na relativno nestrukturirane oblike kolektivnog djelovanja u koje su, uz svjetinu, pobune, glasine, javno mnijenje, modna ludila, uključeni i društveni pokreti. Kolektivno ponašanje shvaćeno je u smislu nesvjesnog, nekontroliranog ponašanja koje odstupa od standardnih kulturnih normi i uređenih društvenih odnosa.

Kritičari obično, barem formalno, priznaju da postoje značajne razlike, osobito u pristupu društvenim pokretima, među pojedinim zastupnicima ove škole. Često ipak, zbog težnje za efektnošću i uvjerljivošću kritike i ograničenog prostora, reduciraju predmet svoje kritike na neka ključna ili pak slaba mjesta ili uzimaju rad jednog autora kao predstavnika cijele škole. U ovom drugom slučaju to je često N. Smelser, njegova knjiga *Theory of Collective Behavior* (Smelser, 1963.). Drži se da je kolektivno-psihološki model ovdje izložen i sistematiziran u razvijenu obliku.⁵ Alan Scott, štoviše, predstavlja ovo Smelserovo djelo kao ogledno stajalište ukupne funkcionalističke paradigme prema društvenim pokretima⁶. Drugi, pak, rabe ključan Smelserov pojam 'napetosti' (*strain*)⁷ kao natkategoriju kojom označavaju temeljnu sličnost dviju glavnih inačica klasične teorije u objašnjavanju društvenih pokreta: kolektivnog ponašanja i teorije masovnog društva.⁸

Klasična teorija društvenih pokreta počiva, doduše više implicitno, na pluralističkom viđenju američkog političkog sustava (McAdam, 1997.:135-36). Taj model polazi od pretpostavke da je politička vlast u SAD široko raspodijeljena među brojnim konkurirajućim skupinama, što će reći da nije koncentrirana u rukama neke posebne skupine. Sustav je otvoren za racionalno izražavanje raznovrsnih skupnih interesa (poput slobodnog tržišta interesa), što nužno vodi procesima usklađivanja interesa, pogađanja, koaliranja, kompromisa, jer niti jedna skupina ne može nametnuti isključivo svoj interes. Društveni pokreti svakako se (racionalno) ne uklapaju u taj model, jer djeluju izvaninstitucionalno, što jest ne-racionalno, ako ne i iracionalno. Stoga se mogu razumjeti i objasniti, iz ove perspektive, jedino kao problem kolektivnog ponašanja.

Kolektivno ponašanje jedno je od potpodručja sociologije odnosno socijalne psihologije, ali se teorija i sociologija društvenih pokreta prema njemu odnose ponajprije kao prema jednom od modela klasične teorije.⁹ Iz ove perspektive

društveni pokreti se pojavljuju kao odgovori na važnije prijelome ili lomove¹⁰ (*break-down*) u normalnom funkcioniranju društva (Lang and Lang, 1961.; Smelser, 1962.; Turner and Killian, 1987.). Tako Gusfield konstatira: "Mi opisujemo društvene pokrete i kolektivno djelovanje kao odgovore na društvene promjene. Time što ih se vidi u tom svjetlu, naglašava se raskolnička i uznemirujuća kvaliteta koju nove ideje, tehnologije, procedure, skupne migracije i nametanja (*intrusions*) mogu imati za ljude" (Gusfield, 1970.:9). Među rapidnim društvenim promjenama najčešće se spominju ekonomske depresije, urbanizacija i industrijalizacija. One dovode do ozbiljnih napetosti u društvu, u smislu raširenog osjećaja nesigurnosti ili tjeskoba. Društveni pokreti narastaju tada kao sredstvo hvatanja u koštac s tim osjećajima. Stoga se njihov smisao ne vidi u političkoj akciji, nego u servisiranju mehanizma za olakšavanje napetosti i tjeskoba kolektivnim djelovanjem (Marx; McAdam, 1994.:8).

Masovna teorija društva pojavu pokreta objašnjava, pak, široko rasprostranjenom socijalnom izolacijom koja izaziva kolektivno djelovanje. Strukturalan uzrok ili pretpostavka društvenog pokreta ovdje je, dakle, tip socijalne strukture, nazvan "masovnim društvom", koji karakterizira nepostojanje ili nestajanje intermedijalnih skupina (socijalnih, političkih, religijskih) u kojima ljudi ostvaruju potrebu za zajednicom i preko kojih se integriraju u šire društvo. Bez oslonca na takve intermedijalne strukture, pojedinci se počinju osjećati alijeniranim, tjeskobnim i marginalnim. Stoga su oni uvučeni u društvene pokrete da bi se oslobodili frustrirajućih osjećaja ili anonimije. Masovno društvo je "socijalni sistem u kome su elite spremno pristupačne na utjecaj ne-elita, a ne-elite su spremne za mobilizaciju od strane elita" (Kornhauser, 1959.:39). Pokreti se iz ove perspektive vide kao "substitutivne zajednice".¹¹

Model *statusne inkonzistencije* usmjerava pozornost istraživača pokreta na objektivnu činjenicu da često postoji nesklad između različitih aspekata ili dimenzija statusa pojedinca (npr. naobrazba, prihodi, zanimanje i dr.). Ako dođe do oštrijeg narušavanja relativne statusne konzistencije, to može proizvesti subjektivne tenzije, slične onima koje pogađaju atomiziranog pojedinca u masovnomu društvu i, logikom istog kauzalnog slijeda, (masovno) nezadovoljstvo kulminira u kolektivnom djelovanju (ponašanju) (McAdam, 1997.:137).

Valja primijetiti da je unatoč makrostrukturnom deduktivističkom polazištu po kojemu systemska napetost uzrokuje pokrete, cijela klasična teorija praktički usmjerena na individualne psihološke efekte napetosti koji su neposredno odgovorni za kolektivno ponašanje. Zato su baš pojedinci, metodom anketiranja, bili objektom istraživanja (a ne makrostrukture i makroprocesu).

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 7 (1998),
BR. 4-5 (36-37),
STR. 699-729

MESIĆ, M.:
TEORIJA DRUŠTVENIH...

Zadugo već klasična teorija samo trpi kritike, iako ima nekih pokušaja njezine obnovljene primjene na nove društvene pokrete, na što ćemo se kasnije vratiti. Prvo, već je na ranim primjerima pokreta za građanska prava osporena veza između socijalne dezorganizacije i kolektivnog djelovanja. Empirijski se lako moglo utvrditi da mnogi (novi) pokreti nastaju i razvijaju se iz postojećih organizacija. Tako su južnjačke crkve i fakulteti osigurali resurse pokretu za građanska prava u nastajanju (Oberschall, 1973.; Morris, 1984.). Pokret za slobodu govora oslanjao se na koaliciju etabliranih studentskih skupina na sveučilišnim kampusima, a ne na marginalne neorganizirane (anomične) skupine. Drugo, cijeli koncept pada načelno pred pukom činjenicom da je u svakom društvu i svakom vremenu na djelu određena razina socijalne dezorijentacije (Marx; McAdam, 1994.:80-81). Napokon, a zapravo najvažnije, klasična teorija u Americi (kao ni marksizam u Europi) nije mogla odgovoriti na praktičke izazove novih društvenih pokreta i teorijske potrebe nove generacije istraživača.

RESURSNO-MOBILIZACIJSKA TEORIJA

Krajem 50-ih među društvenim istraživačima prevladavalo je mišljenje da su (zapadna) društva ušla u novo razdoblje razvitka u kojemu dramatični klasni ideološki sukobi oko temeljnih pitanja društvenoga i političkog uređenja ustupaju mjesto pluralističkom modelu pragmatičnog pregovaranja i temeljnog socijalnog koncenzusa. To je uvjerenje pregnantno izrazio Daniel Bell tezom o "kraju ideologije" u knjizi objavljenoj 1960., koja je odmah stekla veliku popularnost.

Iste godine kad je knjiga objavljena, crni studenti priredili su *sit-in* demonstracije diljem američkog Juga, što je oživjelo pokret za građanska prava. U desetljeću koje je uslijedilo cijela je zemlja uzdrmana valovima gradskih pobuna, masovnih antiratnih demonstracija, studentskih pobuna i političkih atentata. Studentski pokret prelio se preko granica Amerike i posebno u zapadnoeuropske zemlje sa sličnim političkim sustavom (McAdam; McCarthy; Zald, 1997.:1). Ubrzo se pokazalo da se barem "novi društveni pokreti" ne mogu ugrati u kolektivnopsihološke sheme.

Teorija mobilizacije resursa (*Resource Mobilization Theory*) pojavila se u Americi 70-ih godina, kao distinktivno nov pristup društvenim pokretima, i to ponajprije u okviru sociologije.¹² Prve programatske radove napisali su McCarthy i Zald (1973., 1977.) i Oberschall (1973.).¹³ U 80-im godinama resursno-mobilizacijski okvir postao je izrazito dominantan, potpuno potisnuvši tradicionalne (klasične) pristupe. Međutim, pod sve šire shvaćenom etiketom ove škole razvijali su se sve različitiji pristupi. U svakom slučaju, 90-ih godina teorija mo-

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 7 (1998),
BR. 4-5 (36-37),
STR. 699-729

MESIĆ, M.:
TEORIJA DRUŠTVENIH...

bilizacije resursa predstavlja vrlo labavi korpus temeljnih pretpostavki, koncepcija i istraživačkih projekata.

Svoj polazni i temeljni koncept, međutim, koji je uvelike revidiran u kasnijim elaboracijama, ova je teorija našla u radu ekonomista Mancura Olsona (1965.).¹⁴ Olson se prihvatio zadatka da revidira dotada hvaljenu i općeprihvaćenu "teoriju skupine". Uzimalo se za gotovo, "barem kad su u pitanju ekonomski ciljevi", da će skupine sa zajedničkim interesima nastojati djelovati na njihovu postignuću, baš kao što se očekuje od pojedinaca da djeluju u svojem osobnom interesu. To je očekivanje, k tomu temeljeno na pretpostavci da se pojedinci u skupini rukovode baš svojim sebičnim interesima. Sve je to izgledalo da je sukladno modelu racionalnoga ponašanja pojedinaca vođenih njihovim (egoističnim) interesima. Olson je, nasuprot tomu, na nekoliko razina analize, imajući u vidu eminentno ekonomske organizacije (kao reprezentante skupina!), utvrdio da je racionalno ponašanje pojedinca (usmjereno ka ostvarenju osobnih probitaka uz što manje troškove) u velikoj skupini baš suprotno od onoga zacrtanog u tradicioalnoj skupnoj teoriji (Olson, 1965.:1-2). Odnosno, da racionalno ponašanje u malim i velikim skupinama nema uopće istu logiku za pojedinog člana skupine te se pojedinci, rukovođeni vlastitim probicima, niti neće jednako ponašati u velikim kao u malim skupinama (Olson, 1965.:17-65).

U vrlo malim skupinama, dokazuje Olson, gdje svaki član dobiva važan udio ukupnoga dobitka (ako skupina ostvari svoje interese), jednostavno stoga što je članova malo, kolektivno dobro (*collective good*)¹⁵ može se često osigurati dobrovoljnim, samozainteresiranim djelovanjem članova skupine. Tomu je tako "jer u nekim malim skupinama svaki član, ili barem jedan od njezinih članova, može uvidjeti da njegov osobni dobitak – osiguravanjem kolektivna dobra – nadvladava ukupne troškove za postizanje takvog dobra". Budući da postoji poticaj za jednostranom ili individualnom akcijom za dobivanjem kolektivnog dobra, nije potrebna niti formalna organizacija, niti čak neformalna koordinacija. Čim je skupina veća, kolektivno dobro ne može se postići bez nekog skupnog dogovora, koordinacije, organizacije, a to je skopčano s troškovima (Olson, 1965.:33-34).

Sistematizirana su tri posebna, ali kumulativna faktora koja ometaju veće skupine u ostvarenju vlastitih interesa. Prvo, što je skupina veća, manji je udio skupnog dobitka koji svaki pojedinac dobiva djelovanjem u skupnom interesu. Drugo, što je skupina veća, neka jedinica skupine, a posebno pojedinac, dobiva manji udio, pa je manje vjerojatno da će svatko dobiti dosta kolektivnog dobra za svoje sudjelovanje u njegovu osiguranju. Treće, što je veći broj članova skupine, to su

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 7 (1998),
BR. 4-5 (36-37),
STR. 699-729

MESIĆ, M.:
TEORIJA DRUŠTVENIH...

veći organizacijski troškovi. Zbog svega toga veća skupina (a vrlo velika nikako), bez upotrebe prisile ili posebnih poticaja teško će ostvariti čak i minimalnu razinu kolektivnog dobra. Sukladno rečenom, pojedinci u velikim skupinama racionalno će se ponašati tako da prepuste drugima da i za njih izbore kolektivna dobra, rukovodeći se pritom racionalnom računicom da njihov pojedinačan učinak ionako ne može imati nikakva vidljiva efekta. Tako je rođen problem "besplatnog jahanja" (*free-riding*) u okviru teorije racionalnog izbora (*rational choice theory*) na što se u prikazima Olsonov model često svodi. Samo posebni, odnosno "selektivni" poticaji stimuliraju će racionalnog pojedinca u velikoj skupini da djeluje na skupno-orientirani način. Selektivnost poticaja pretpostavlja da će oni koji se stvarno uključuju u organizaciju ili aktivno djeluju u interesu skupine biti tretirani drukčije od ostalih. "Selektivni poticaji" mogu biti pozitivni u smislu posebnih nagrada za one koji sudjeluju u skupnim naporima, ili negativni u smislu kažnjavanja ili prisiljavanja drugih na sudjelovanje (Olson, 1965.: 50-51).

Poticaji ne moraju biti samo ekonomski, dopušta Olson. Ljudi mogu biti motivirani za djelovanje u skupini željom za prestižem, respektom, prijateljstvom i drugim socijalnim i psihološkim ciljevima. No, socijalni status i socijalno prihvaćanje jesu individualna, nekolektivna dobra, stoga njihovo postojanje kao poticaja samo dodatno osnažuje njegov model, ističe autor. K tomu, općenito, "socijalni pritisak" i "socijalni poticaji" funkcioniraju u manjim skupinama u kojima članovi mogu imati neposredan kontakt licem u lice (Olson, 1965.:60-61).

Zanimljivo je da se u prikazivanjima i komentarima obično ispušta Olsonova analiza sindikata do koje je njemu, čini se, posebno stalo u demonstriranju modela racionalnog skupnog ponašanja. To pokazuje kako su se (američki) sindikati prerađivanjem u velike organizacije suočavali s nuždom selektivnih poticaja sve do obvezatnog učlanjenja, bez čega se, drži Olson, sindikati ne mogu niti održati. Paradoksalni empirijski nalazi da su isti radnici u 90 posto slučajeva glasali za mjere koje će ih prisiljavati na sudjelovanje na sindikalnim sastancima i u drugim aktivnostima, kako bi u istoj toj 90-postotnoj mjeri praktički od toga apstinirali, za njega je uvjerljiv primjer racionalnog ponašanja. "On će dobiti beneficije sindikalnih postignuća bez obzira sudjeluje ili ne na sastancima, a sam neće biti u stanju dodati nešto zamjetno tim postignućima" (Olson, 1965.:86).

Često će se u kritikama čuti primjedba upućena sociolozima zbog preuzimanja jednog modela koji se izvorno odnosi na ekonomske skupine, odnosno na organizacije s ekonomskim ciljevima. Međutim, sam je Olson potaknuo taj interes,

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 7 (1998),
BR. 4-5 (36-37),
STR. 699-729

MESIĆ, M.:
TEORIJA DRUŠTVENIH...

primijetivši da, iako je njegova analiza ekonomska, njezini zaključci i studij su isto tako relevantni za sociologiju i političku znanost kao za ekonomiju. Oberschall je spremno priznao da je jedna od slabosti dotadašnje sociološke analize kolektivnog ponašanja i pokreta nepostojanje "teorije grupnog formiranja i mobilizacije", a taj je jaz onda ispunjen teorijom masovnog društva, te da je ekonomska znanost u Olsonovu radu ponudila izlaz iz te situacije (Oberschall, 1973.:3).

McCarthy i Zald koji se, barem uvjetno, mogu držati ne samo utemeljivačima škole nego najupornijim, da ne kažemo najortodoksnijim, njezinim zastupnicima i promotorima, jasno su je odredili u kontrapoziciji prema klasičnoj teoriji (McCarthy and Zald, 1973., 1977.). Budući da u društvu uvijek postoji napetost, ono što dovodi do pokreta nije motivacija koja tjera ljude u kolektivnu akciju, nego "organizacijski resursi potrebni za to". Izvor tih resursa treba, opet nasuprot tradicionalnoj perspektivi, tražiti u ekonomskom rastu i općem socijetalnom napretku. Naime, u vremenima nedaća ili nesigurnosti ljudi općenito nisu voljni ili pak u mogućnosti posvetiti oskudna sredstva političkim poslovima. Nasuprot tome, u dobra vremena povećava se količina prihoda koji ljudi imaju na slobodnom raspolaganju, koja omogućava potrošnju viška na "luksuz". Jedan takav luksuz je i podrška za društvene stvari (*social causes*). To, pak, ohrabruje stvaranje formalnih organizacija pokreta u kompeticiji za raspoloživim sredstvima. Rezultat je povećana aktivnost pokreta koju sve više sponzoriraju birokratske organizacije koje se natječu za potrošački novac, uvelike na način kako bi to radila i svaka tvrtka. Štoviše, formalne organizacije pokreta služe se i agresivnim marketingom i tehnikama prikupljanjem fondova (*fund-raising*). Drugo, ekonomski rast može potaknuti kolektivno djelovanje i povećanjem sredstava namijenjenih deprivilegiranim skupinama, bilo izravno, većom zaposlenošću, ili neizravno, pomoću većih proračunskih stavki za socijalne programe. Autori objašnjavaju opći rast aktivnosti pokreta 60-ih u SAD-u jednostavno povećanjem raspoloživih sredstava akumuliranih u doba produženog poslijeratnog prosperiteta koja su omogućila mobilizaciju.¹⁶

William Carroll McCarthy i Zalda uzima za predstavnike jedne od dviju škola unutar resursno-mobilizacijske paradigme, koju označuje "poduzetničko-mobilizacijskom" ili "profesionalno-organizatorskom" školom, s neposrednim osloncem na Olsonovu teoriju racionalnog izbora (Carroll, 1997.:9).¹⁷ Prije prelaska na njegov komentar o poziciji navedenih autora valja primijetiti, zajedno sa Scottom (1990.:114) da je Oberschall među prvima Olsonov model selektivnog nagrađivanja primijenio na lidere pokreta. On je tako eksplicitno ustvr-

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 7 (1998),
BR. 4-5 (36-37),
STR. 699-729

MESIĆ, M.:
TEORIJA DRUŠTVENIH...

dio da su lideri društvenih pokreta "politički poduzetnici kao što su i političari". "Hoće li sposobni i talentirani pojedinci ići za liderskim pozicijama u društvenim pokretima umjesto za institucionaliziranim liderskim pozicijama uvelike je određeno uvjetima mobilnosti i otvorenosti društva" (Oberschall, 1973.:159). Za lidere su, dakle, rizici (i time troškovi) veći, ali isto tako i potencijalni probici (položaji, moć), pa je njihovo mobilizacijsko (poduzetničko) djelovanje u osnovi sukladno racionalnom modelu.

Jedna posljedica, dokazuje Carroll, usredotočenja na instrumentalnu racionalnost troškova i koristi zamagljivanje je razlike između pokreta i drugih modernih oblika političkog djelovanja, kao što je rad stranaka ili skupina za pritisak. Poput drugih modernih političkih organizacija, organizacije društvenih pokreta, naglašavanjem troškovne učinkovitosti, tendiraju poprimanju organizacijskih oblika koje rutiniziraju tijebove resursa kako bi osigurale preživljavanje pokreta.

Druga implikacija analize temeljene na teoriji racionalnog izbora tiče se regrutiranja i participacije pojedinaca. Na svaku osobu gleda se, dakle, kao na racionalnog aktera koji važe troškove i koristi i odlučuje se za sudjelovanje ako potencijalne koristi pretežu nad očekivanim troškovima. No, ako svi potencijalni participanti racionalno egoistično odluče ne sudjelovati, nema mobilizacije, nema pokreta. Standardnu soluciju za problem "besplatnog jahanja" ova škola rješava razmatranjem "selektivnih poticaja" koje organizacije pokreta dijele aktivistima, racionalizirajući tako njihovo sudjelovanje. Glavno sredstvo pomoću kojega jedna organizacija društvenog pokreta (*Social Movement Organization – SMO*) održava pokret je osiguranje poticaja poduzetnicima pokreta, "profesionalnim" organizatorima, specijaliziranim za zadaću mobilizacije pokreta. Za svoje vrijeme, znanje i energiju uloženu u pokret oni dobivaju selektivne koristi kao što je plaća, prestiž, moć. Posljedica svega je bitan pomak od klasičnih organizacija pokreta s indigenim vodstvom, dobrovoljačkim osobljem, ekstenzivnim članstvom, resursima od neposredno zainteresiranih te akcija temeljenih na masovnoj participaciji, prema profesionalnim organizacijama pokreta s vanjskim rukovodstvom, plaćenim osobljem, malim ili nepostojećim članstvom, resursima od svjesnih socijalnih baza i akcija koje 'govore za' umjesto što uključuju samu deprivilegiranu skupinu (Carroll, 1997.: 10-11).

Prije nego prijedemo na kritiku, ostavimo i glavnim protagonistima resursno-mobilizacijskog modela mogućnost njegove kratke prezentacije u osnovnim crtama i kontrastu prema tradicionalnom pristupu društvenim pokretima (McCarthy; Zald, 1997.).¹⁸ Prvo, socijalna mobilizacija se može, ali ne mo-

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 7 (1998),
BR. 4-5 (36-37),
STR. 699-729

MESIĆ, M.:
TEORIJA DRUŠTVENIH...

ra temeljiti na nedaćama prepostavljenih korisnika (beneficiaries) mogućih plodova pokreta. Svjesne socijalne baze, pojedinci i organizacije, mogu osigurati glavne izvore potpore. Drugo, u interakciji s vlastima organizacije društvenih pokreta imaju brojne strateške zadatke. Oni uključuju mobiliziranje pristaša, neutraliziranje i/ili transformiranje masovne i elitne javnosti u simpatizere te postizanje ciljanih promjena. Treće, društvo osigurava infrastrukturu koju "industrija društvenih pokreta" (*social movement industry*) rabi, kao što to čine i druge "industrije". To uključuje uporabu komunikacijskih medija, javnih sredstava, razinu utjecaja, stupnja pristupačnosti institucionalnih centara, postojeće socijalne mreže te strukturu zanimanja i, napokon, ekonomski rast (McCarthy; Zald, 1997.: 152-53).

S ovog motrišta društveni pokret je definiran kao "set mišljenja i vjerovanja unutar populacije koja teži promjenama (*representing preferences for changing*) nekih elemenata socijalne strukture ili raspodjele nagrada, ili jedno i drugo, u nekom društvu". Drugi ključan pojam je organizacija društvenog pokreta, shvaćena kao "složena ili formalna organizacija, koja identificira svoje ciljeve s preferencijama društvenog pokreta ili kontrapokreta te pokušava implementirati te ciljeve". Sve organizacije društvenog pokreta koje za svoj cilj imaju postignuće njegovih najširih preferencija konstituiraju "industriju društvenog pokreta". Ove se industrije, pak, mogu odrediti u užim ili širim granicama, ovisno o razmjerima pokreta, što nije uvijek lako. Tako se, primjerice, može govoriti o industriji društvenog pokreta usmjerenoj na liberalne promjene zakonodavstva, prakse, ili javnog mnijenja, glede pobačaja. Takva industrija uključila bi, dakle, određen broj organizacija društvenog pokreta koje se, međutim, mogu držati dijelom šire industrije "pokreta za oslobođenje žena" ili pak pokreta za kontrolu stanovništva (*population control movement*) (McCarthy; Zald, 1997.:153-54).¹⁹

Ako zanemarimo razlike i sporove unutar škole, mogli bismo, slijedeći Kitschelta, istaknuti nekoliko njezinih ključnih, više-manje zajedničkih pretpostavki. Kolektivnu mobilizaciju ne pokreću impulsivne "strasti", nego proračunati "interesi". Sudionici pokreta nisu marginalni niti otuđeni članovi društva koji su izgubili vjeru u zajednički sustav normi i institucionalnih mehanizama rješavanja sukoba. Oni su prije društveno i intelektualno kompetentni pojedinci čije su aktivnosti iznjedrene u socijalnim mrežama kojima pripadaju. Prihvaća se da socijalna struktura generira kolektivne interese i sukobe, ali ne neposredno. K tomu, polazi se od pretpostavke da (američki) politički sustav nije strukturiran prema pluralističkom modelu otvorenog tržišta ideja i interesa, nego kon-

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 7 (1998),
BR. 4-5 (36-37),
STR. 699-729

MESIĆ, M.:
TEORIJA DRUŠTVENIH...

fliktnom, s asimetričnim odnosima moći. Različiti interesi i nejednaki pristup pojedinih skupina društvenim resursima endemični su u društvu, dočim se kolektivna mobilizacija događa povremeno. Stoga resursno-mobilizacijski analitičari nastoje odrediti specifične situacije u kojima se nedaće (*grievances*) mogu pretvoriti u kolektivno djelovanje. Stoga usmjerenost na čimbenike koji omogućuju (*facilitators*) komunikaciju i organizaciju kolektivnog djelovanja te na vanjske mreže pristaša, simpatizera ili protivnika pokreta (Kitschelt, 1991.: 327).²⁰

Pojedini istraživači društvenih pokreta koji su djelovali u okviru ove škole nastojali su izbjeći redukcionistički tip racionalnog aktera, iako nisu ponudili alternativni koncept Olsonovom modelu kolektivnog djelovanja. Neki od njih oslanjaju se uvelike na strukturalne teorije društvenog sukoba, kao Oberschall (1973.) ili Gamson (1975.). Među više "strukturalističke" analitičare kolektivne mobilizacije svakako se ubraja Charles Tilly. Njegova istraživanja protestnih pokreta u europskoj modernoj povijesti tek se uvjetno mogu označiti resursno-mobilizacijskim. Naglašavanje problema oportuniteta, represije, solidarnosti i nasilja, za kolektivno djelovanje, od početka je usmjeravalo njegov rad ka konceptima "političko procesne analize" čiji zastupnici sve nelagodnije prihvaćaju (najmanji) zajednički nazivnik teorije mobilizacije resursa ili otvoreno deklariraju svoju autonomiju. To je u novije vrijeme učinio McAdam, tvrdeći da resursno-mobilizacijski model prenaplašava značenje vođa i društvenih elita kao aspekta strukture oportuniteta (*opportunity structure*) u mobiliziranju kolektivnoga protesta, dočim se on usmjerava više na indigene organizacijske sposobnosti pokreta (Kitschelt, 1991.:326-27).

Nema sumnje da je teorija mobilizacije resursa otvorila drukčije perspektive u istraživanju (novih) društvenih pokreta, a većina kritičara složiti će se i u ocjeni o njezinim osnovnim prednostima prema klasičnoj školi. Štoviše, može se reći da je, usponom i konsolidacijom ove nove paradigme do kraja 70-ih, velik dio socioloških istraživanja društvenih pokreta dobio oblik "normalne znanosti" (Kuhn).²¹ To je omogućilo napredak u razjašnjavanju pitanja regrutiranja, mobilizacije, strategije, taktike i sl. Međutim, nakon dva desetljeća teorijsko-metodološke dominacije u američkoj sociologiji i teoriji društvenog pokreta uopće, resursno-mobilizacijska paradigma sve teže odgovara na nove probleme i izazove (Buechler, 1997.:195), a i klasična škola uzvraća kritiku, i na temelju svojih obnovljenih koncepata i ukazivanjem na sve očitije napukline u donedavna čvrstoj zgradi resursno-mobilizacijske teorije.

Prvi veći potres teorija mobilizacije resursa doživjela je čim se našla izvan svoje domene, u susretu naime s europ-

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 7 (1998),
BR. 4-5 (36-37),
STR. 699-729

MESIĆ, M.:
TEORIJA DRUŠTVENIH...

skom školom "novih društvenih pokreta", odnosno "identiteta". Nizozemski istraživač na ovom području, Bert Klandermans "otkrio" je, na svoje veliko čuđenje, da je praktički isti fenomen provale masovnih novih društvenih pokreta, koji se istodobno zbivao na obje strane Atlantika, doveo do potpuno različitih teorijskih odgovora i istraživačkih pristupa u Europi i SAD-u.²² Prvo su početkom 80-ih godina europski istraživači počeli (kritički) raspravljati o konceptima resursno-mobilizacijskog pristupa, a tek nakon nekoliko zajedničkih skupova, u drugoj polovici 80-ih godina, i američki su teoretičari postali svjesni konkurentne istraživačke perspektive.²³ Time su otvoreni novi problemi pred kojima je resursno-mobilizacijski model počeo pokazivati svoje slabosti i ograničenosti. Doduše, ovaj sraz perspektiva rezultirao je i novim poticajima, s jedne strane daljnjim potiskivanjem rigidnog racionalno-instrumentalnog modela kolektivnog djelovanja, a s druge pokušajima širenja okvira resursno-mobilizacijske paradigme, uključivanjem novih tema i aspekata istraživanja pokreta. Javilo se i uvjerenje u njezine praktički neograničene mogućnosti integracije ključnih elemenata "identitetnog" pristupa.²⁴ U međuvremenu su pojačane kritike i iznutra i izvan škole koja je postajala sve nekoherentnijom i time ranjivijom.

Piven i Cloward, primjerice, još uvijek izriču svoje slaganje s teorijsko-metodološkim pomakom koji je resursno-mobilizacijski pristup donio prema klasičnom, ukazujući na kontinuitet između konvencionalnog društvenog života i kolektivnog protesta. No, (pre)naglašavanje, pak, njihovih sličnosti dovelo je do podcjenjivanja razlika, odnosno do tendencije "normaliziranja" kolektivnog protesta iz ove perspektive – drže autori. Kad "normalizacija" nije teorijski izvediva, kad se pojedini radikalni pokreti doljnjih slojeva takvom (teorijskom) zahvatu opiru, oni se isključuju iz analize, marginaliziraju i u krajnjoj liniji prikazuju kao iracionalne, apolitičke erupcije (Piven and Cloward, 1995.). I opet smo na početku.

Buechler je kritike sistematizirao na nekoliko temeljnih razina. Prva je primarno empirijske prirode i može se razriješiti daljnjim istraživanjima koja će presuditi u korist neke od sukobljenih tvrdnji glede određenih spornih procesa u društvenim pokretima (pitanje što je temeljni uzrok pokreta – nadaće, ideologija ili organizacija). Drugi, brojniji i važniji izazovi resursno-mobilizacijskom pristupu društvenim pokretima više su konceptualne naravi i tiču se tema na koje ovaj nema (teorijskog) odgovora. Riječ je o procesima kolektivnog identiteta, različitosti pokreta i kulturalne konstrukcije (*cultural construction*). Napokon, dovedena je u pitanje i sama jezgra resursno-mobilizacijskog okvira, može se reći – ontološka

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 7 (1998),
BR. 4-5 (36-37),
STR. 699-729

MESIĆ, M.:
TEORIJA DRUŠTVENIH...

osnova po kojoj se društvo (a onda i pokret) sastoji od izoliranih, nezavisnih monada koje slobodno ulaze u ugovorne aranžmane temeljene na samointeresu (*self-interest*) (Buechler, 1997.:207).

Na kraju ovog poglavlja napominjemo da nismo htjeli stvoriti pogrešan dojam u čitatelja – da je, nesumnjivo, kriza teorije mobilizacije resursa rezultirala dramatičnim slomom i zastojem cijeloga istraživačkog pogona. Moglo je izgledati i obratno – da smo usmjerili tekst na prikaz još uvijek dinamične produkcije radova koji i dalje testiraju neke mobilizacijske koncepte ili ih dograđuju.²⁵ Dobili bismo predodžbu o daljnjem cvatućem rastu i napretku škole. Pitanje bi, ipak, ostalo – koliko ta nova produkcija doista reafirmira i učvršćuje teorijsko-metodološko jedinstvo resursno-mobilizacijske škole, a koliko je sve više rastače u nekoherentan korpus poluautonomnih perspektiva koje se lako mogu odvojiti, kao što se to već dogodilo s modelom "političko-procesne" analize? Zanimljivo je da je tek prošle godine pokrenut u SAD-u prvi specijalizirani časopis za problematiku društvenih pokreta, pod nazivom *Mobilization, An International Journal of Research and Theory about Social Movements and Collective Behavior* (San Diego).²⁶

POLITIČKO-PROCESNA ANALIZA

Političko-procesnu (*political process*) analizu, odnosno model strukture političkog oportuniteta (*political opportunity structure*), kako se još naziva, tretiramo kao zasebnu perspektivu istraživanja društvenih pokreta. Valja, međutim, reći da je ona izrasla u okviru resursno-mobilizacijske paradigme kojoj duguje svoje početne koncepte te da neki njezini zastupnici i dalje eksplicitno ili implicitno prihvaćaju teoriju mobilizacije resursa kao svoj paradigmatičan referentni nadokvir. U svojem stavu rukovodili smo se s nekoliko razloga. Prvo, otvorenim deklariranjem zasebnosti ovog pristupa od nekih njegovih istaknutih protagonista, ponajprije McAdama i Tarrowa (1997.: 17-18). Drugo, ovu su podjelu već predstavili neki noviji prikazivači i komentatori (Koopmans, 1995.:9; Duyvendak, 1995.: 11). Treće, brzo raste korpus literature i istraživanja koja se temelje na toj perspektivi. Četvrto, neke novije studije europskih istraživača društvenih pokreta u pojedinim europskim zemljama eksplicitno rabe ovaj pristup, i to u kritičkoj oporbi prema (izvornom) resursno-mobilizacijskom modelu.

Doug McAdam danas spremno tvrdi da "političko procesni model (*political process model*) predstavlja alternativu i klasičnoj i resursno mobilizacijskoj perspektivi". Termin novog pristupa preuzeo je, kako kaže, iz naslova jednog članka Rulea i Tillya (1975.), ali je cijeli koncept donekle preradio u odnosu prema spomenutim autorima (McAdam, 1997.:172). Temeljna je postavka da društveni procesi, restrukturiranjem

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 7 (1998),
BR. 4-5 (36-37),
STR. 699-729

MESIĆ, M.:
TEORIJA DRUŠTVENIH...

postojećih odnosa moći, posredno utječu na društveni protest. Obično se, međutim, ističe da je ideju za koncept analize političkog procesa dao M. Lipski u jednom svojem radu iz 1970. Sam pojam – u obliku političko oportunistne strukture – skovao je Eisinger, ali u uskom smislu razlikovanja između "otvorenih i zatvorenih struktura vladavine". Inicijalni model dalje su dograđivali Tarrow, Brand, Kitschelt, Kriesi i drugi, s različitim naglascima (Koopmans, 1995.:13).

U svojoj kasnijoj studiji Tarrow dokazuje da "ljudi pristupaju društvenim pokretima kao odgovor na političke prilike (*opportunities*), i zatim, putem kolektivne akcije, stvaraju nove prilike". Koncept oportune političke strukture pomaže k tomu razumjeti zašto se pokreti ne javljaju jednostavno kao neposredan odgovor na razinu nedaća s kojima se suočavaju njegove pristaše. Budući, dakle, da političke prilike omogućuju prenošenje potencijala za pokret u mobilizaciju, razumljivo je zašto se, s njihovim izostankom, čak i skupine s velikim nedaćama i velikim resursima ne moraju formirati u pokret, i obrnuto, zašto to mogu skupine s malim nedaćama i neznatnim resursima kad se prilike pojave. Dalje, isti koncept objašnjava kako se pokreti šire, kako se kolektivna akcija prenosi (*is communicated*) te kako se nove mreže formiraju od jedne skupine do druge. Strukturu političkog oportuniteta Tarrow definira kao "konzistentne – ali ne nužno formalne, permanentne ili nacionalne – dimenzije političke okoline koji bilo da ohrabruju ili obeshrabruju ljude za sudjelovanje u kolektivnom djelovanju". Ovaj pristup naglašava resurse izvan skupine, za razliku od novca ili moći koje mogu iskoristiti čak i slabi i neorganizirani oporbenjaci (*challengers*) (Tarrow, 1997.: 17-18).

Za razliku od klasičnih pristupa, model političkog procesa gleda na društvene pokrete kao na politički, a ne psihosociološki fenomen. To znači da se faktori koji oblikuju institucionalizirane političke procese drže jednako analitički korisnim u objašnjavanju socijalnog oporbenjaštva (*social insurgency*). Drugo, na pokret se gleda kao na kontinuiran proces od generiranja (*generation*) do opadanja (*decline*), a ne kao na zasebne serije razvojnih faza. Dok klasični pristup počiva na pluralističkom viđenju institucionalizirane moći, a resursno-mobilizacijski na elitnom, model političkog procesa implicira u nekim aspektima elitni, a u drugim marksistički model, iako ne u njegovu rigidnom izvodnjenu (moćnih revolucionarnih masa). Elitni model, naime, ostavlja isključene skupine funkcionalno bespomoćnim prema enormnoj moći elita, što nije prihvatljivo za ovu perspektivu. Za njezino razumijevanje bitno je Gamsonovo razlikovanje "članova" i "oporbenjaka" (*challengers*), onih unutar i onih izvan političke zajednice (*poli-*

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 7 (1998),
BR. 4-5 (36-37),
STR. 699-729

MESIĆ, M.:
TEORIJA DRUŠTVENIH...

ty). Na kraju, iz ove perspektive može se razumjeti da deprivilegirane (*excluded*) skupine doista posjeduju latentnu sposobnost ostvarenja značajne političke moći u svako vrijeme, ali da je snaga ograničenja okoline (*environmental constraints*) obično dostatna da spriječi masovnu akciju (Mc Adam, 1997.:173-75).

Model političkog procesa ne ograničava se isključivo bilo na vanjske bilo na unutarnje faktore, nego pokret objašnjava međuigrom jednih i drugih, drži McAdam, za razliku, kao što smo vidjeli, od Tarrowa koji ističe vanjske faktore. On identificira tri seta faktora koji oblikuju generiranje oporbenjaštva. Pojavu pokreta omogućava, dakle, stjecanje (*confluence*) povećavajućih političkih prilika, indigene (*indigenous*) organizacijske snage te nazočnosti određenih zajedničkih spoznaja unutar manjinske zajednice (McAdam, 1997.:175-90).

Tarrow rabi model politički oportune strukture za objašnjavanje varijacija u mobilizaciji društvenog pokreta u nekoj političkoj zajednici tijekom vremena. Brand i Kitschelt, pak, primjenjuju ga u statičkoj komparativnoj analizi među zemljama. Koopmans nastoji povezati oba aspekta analize. Slijedeći Kriesija razlikuje tri njezina elementa: formalnu institucionalnu strukturu političkog sustava, njezine neformalne procedure i prevladavajuće strategije prema oporbenjacima te više fluktuirajuću konfiguraciju moći (Koopmans, 1995.:13).

Naša je teza, koju ovdje ne možemo elaborirati, da je svojevrsni veliki sudar američke s europskom teorijom društvenih pokreta od sredine 80-ih uvelike pridonio konceptualnom sazrijevanju, a onda i odvajanju političko-procesnog modela od resursno-mobilizacijske matice. Oslobodivši se balasta instrumentalne racionalnosti aktera, ova se perspektiva pokazala puno osjetljivijom i za europske istraživače, za razliku od središnjeg resursno-mobilizacijskog okvira. Istodobno je uzdržana i europska tradicija i škola "novih društvenih pokreta" u neposrednom sukobljavanju s američkim konceptima, što je i s druge strane otvorilo perspektive za produktivan sraz različitih istraživačkih tradicija na ovome području. Političko-oportunitetna perspektiva možda se može shvatiti i kao određen konceptualni most koji je približio, ako ne već i povezoao, neke elemente dominantnih američkih i europskih perspektiva u istraživanju društvenih pokreta.²⁷ Našoj tezi u prilog idu recentna američka izdanja dviju vrsnih studija europskih autora o društvenim pokretima u dvije ključne zapadnoeuropske zemlje.

Prvo je već više puta citirana studija Ruuda Koopmansa *Democracy from Below* o novim društvenim pokretima i političkom sustavu u poslijeratnoj SR Njemačkoj. Za nas je važno istaknuti da je autor testirao na konkretno povijesnom materijalu obje dominantne škole u teoriji društvenih pokre-

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 7 (1998),
BR. 4-5 (36-37),
STR. 699-729

MESIĆ, M.:
TEORIJA DRUŠTVENIH...

ta – europsku i američku. "Karakterizacija novih društvenih pokreta, kako je predstavlja pristup 'novih društvenih pokreta', našla je vrlo malu potvrdu u ovoj studiji. Zapravo, jedino tvrdnja da primarna socijalna baza novih društvenih pokreta leži u novim srednjim klasama – jedna od svega nekoliko hipoteza ovoga pristupa koja je bila objektom pomnoga empirijskog ispitivanja – nesumnjivo je potvrđena... Po svim drugim pretpostavkama (*counts*), novitet (*newness*) novih društvenih pokreta čini se da je bio uvelike prenaplašen" (Koopmans, 1995.:231). Njegovi nalazi, međutim, isto tako slabo odgovaraju resursno-mobilizacijskoj paradigmi. Njezin glavni doprinos u razumijevanju razvitka društvenog pokreta možda se više ogleda u kritici klasične škole, prije nego u alternativnom modelu koji nudi. Pokazalo se da je, primjerice, institucionalizacija, nesumnjivo važna za razumijevanje razvitka protesta, više prigušivala nego stimulirala kolektivnu akciju, barem u njemačkom kontekstu. "Dalje, nađeno je da stupanj organizacije protesta teži biti najizraženiji kad je protest najkonvencionalniji i najmanje karakterističan za pokret ("movement-like"). Resursno mobilizacijska perspektiva nalazi empirijski više potvrdu utoliko ukoliko naglašava ulogu vanjske podrške" (Koopmans, 1995.:234-35).

Koopmans je, stoga, svoju studiju utemeljio na političko-procesnom modelu, s time što je prvo uklonio njegova tri teorijsko-analitička nedostatka. Prvi se odnosi na nepostojanje motivacijske teorije i popratnu tendenciju ka strukturalnom redukcionizmu. Da bi premostio jaz između strukture i akcije, uveo je četiri elementa stvarnog oportuniteta: šanse za uspjeh, reforma/prijetnja, olakšavanje i represija. Drugi je problem raščišćavanje granica između strukture političkog oportuniteta i protestnih valova ili ciklusa. "Napokon, političko-procesni pristup treba uzeti u obzir uvid koji daje pristup 'novih društvenih pokreta' – da su društveni pokreti ponekad više zaočupljeni proizvođenjem kolektivnih identiteta nego postignućem vanjskih ciljeva. [...] Tako proširen i pročišćen, političko-procesni model osigurava moćnu alternativu i klasičnoj i resursno-mobilizacijskoj perspektivi društvenih pokreta te može služiti kao konceptualan most između apstraktnih teorija modernizacije i svakidašnjeg svijeta kolektivne akcije" (Koopmans, 1995.:236).

Druga studija odnosi se na Francusku. Jan Duyvendak (1995.) postavio je ograničeniji zadatak – usporediti razvitak novih društvenih pokreta u Francuskoj sa situacijom u Švicarskoj, Njemačkoj i Nizozemskoj. Također je ustanovio da koncept "novih društvenih pokreta nije operabilan u više aspekata", kao ni resursno-mobilizacijski model (koji je, valja reći,

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 7 (1998),
BR. 4-5 (36-37),
STR. 699-729

MESIĆ, M.:
TEORIJA DRUŠTVENIH...

ispitivao manje nego Koopmans). Došao je do zaključka da se društveni pokreti i u Francuskoj najbolje mogu razumjeti u političkom kontekstu, za što je najprimjereniji političko-procesni pristup.

Novi ključni, uistinu epohalni događaj, koji je ujedno praktički testirao koncepte društvenih promjena i društvenih pokreta, bila je demokratska revolucija u Istočnoj Europi 1989. Teško da će netko pokušati objasniti masovne proteste u istočnoj Njemačkoj, Čehoslovačkoj ili drugdje, rastućim ekonomskim teškoćama i političkom opresijom. Niti su istočnoeuropske revolucije rezultat organizacijske snage disidenstkih pokreta. Kao što su događaji u Kini, iste godine u lipnju, pokazali, oni ne bi imali nikakve šanse da su komunistički režimi bili spremni na represiju po uzoru na kinesku. "Zaključak koji se stoga može izvući iz istočnoeuropskih revolucija čini se jasnim: ljudi ne protestiraju kad su u jako teškom položaju (*particularly aggrieved*) ili dobro organizirani, nego kad s tim mogu izaći na kraj i kad vide prilike za uspjeh" (Koopmans, 1995.:2). Čini se da su ovi događaji definitivno učvrstili model političkog procesa ili strukture političkog oportuniteta te se on odmah nametnuo dominantnim u objašnjavanju i razumijevanju šire problematike pokreta vezanima za revolucionarne događaje na Istoku.²⁸

Nema sumnje da je ovaj novi model teorije društvenih pokreta u posljednjih desetak godina potvrdio svoje prednosti i pred resursno-mobilizacijskim okvirom, pod kojim je i sam stasao, tako i pred europskim modelom "novih društvenih pokreta". Stoga i naglo rastući korpus radova temeljenih na političko-oportunitetnom pristupu. Valja istaknuti da je i unutar ovog modela razvijeno više različitih inačica i stalno se javljaju pokušaji njegova daljnjeg razvitka ili pročišćavanja.²⁹ No, čini se da u ovom ekspanzionizmu, baš poput iskustva teorije mobilizacije resursa, leže opasnosti sve slabije povezanosti temeljnih koncepata među njezinim pojedinim inačicama. Slažemo se s primjedbom koju su izrekli Gamson i Meyer: "Koncept strukture političkog oportuniteta je u škripcu, u opasnosti postajanja spužvom koja upija praktički svaki aspekt okruženja društvenog pokreta – političke institucije i kulturu, krize različitih vrsta, politička savezništva i političke pomake [...] Nastojeći objasniti previše, na kraju ne mora objasniti baš ništa" (Gamson i Mayer, 1996.:274).

KA POSTMODERNISTIČKOJ PERSPEKTIVI

Iako se još uvijek može govoriti o prevlasti resursno-mobilizacijske ili političko-procesne perspektive, područje teorije društvenih pokreta, koje je u posljednjem desetljeću doživjelo pravu eksploziju, sve više postaje poprištem različitih pris-

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 7 (1998),
BR. 4-5 (36-37),
STR. 699-729

MESIĆ, M.:
TEORIJA DRUŠTVENIH...

tupa, i novih i obnovljenih starih. Sva su ključna pitanja nastanka i razvitka društvenih pokreta na neki način ponovno otvorena.

Tako se preispituje stari model sloma, iako ne u rigidnom smislu neposredne odgovornosti za pokret. U svojoj studiji zatvorske pobune u Novom Mexicu 1980., ispitujući odnos između organizacijskog rasapa i sloma te pojave kolektivne akcije, Bert Useem dolazi do zaključka da su istraživači društvenih pokreta olako odbacili ovaj model (Useem, 1997.). Na nešto manje rezolutan način, ali možda još uvjerljivije, Goldstone dokazuje da su državni slom i revolucije u ranomodernim agrarno-birokratskim državama, i u Europi i u Aziji, potaknute dramatičnim populacijskim rastom (Goldstone, 1997.).

Među novim zasebnim pristupima navest ćemo samo dva rada, jer bi opširnije navođenje zahtijevalo novu raspravu.³⁰ Prvo to je kognitivni koncept Eyermana i Jamisona (1991.). Autori ističu da njihov pristup počiva na procesu ponovnog skupljanja i povezivanja onoga što su sada analitički fragmenti, u novu sintezu i podsjećanje na iskustva prošlih pokreta, promišljajući o njihovim kognitivnim "rezultatima". "Polazeći i od kritičke teorije i sociologije znanja, otkrili smo nešto prilično važno o načinima na koji se društva konstruiraju; učinili smo društvene pokrete vidljivim u socijalnom procesu proizvodnje znanja. Oblici osvješćivanja koji se artikuliraju u društvenim pokretima osiguravaju nešto krucijalno u konstituiranju modernih društava: javne prostore za mišljenje novih misli, aktiviranje novih aktera, generiranje novih ideja, ukratko, konstruiranja novih intelektualnih 'projekata' (Eyerman; Jamison, 1991.:161).

Drugi primjer zasebnog pokušaja koncipiranja društvenih pokreta odnosi se na "generacijski pristup" (*generational*) Nancy Whittier. Ona nastoji prevladati, kako tvrdi, slabosti političko-procesnog i organizacijskog pristupa objašnjavanju promjene i kontinuiteta u društvenim pokretima. Ovaj pristup dodaje standardnim faktorima razumijevanja društvenih pokreta spomenutih modela još i razmatranje unutarnje dinamike regrutiranja i kolektivnog identiteta (Whittier, 1997.:760). Prodor resursno-mobilizacijske perspektive pretpostavljao je i jasno razgraničenje društvenih pokreta od raznih drugih oblika kolektivnog djelovanja, što je bilo zamagljeno u klasičnom modelu kolektivnog ponašanja. No, sada se opet javljaju socijalnopsihološke koncepcije koje nastoje (re) integrirati društvene pokrete u jedinstveno područje kolektivnog ponašanja. Ova rekonceptualizacija počiva na perspektivi životnog ciklusa pokreta. Društveni pokreti počinju kao relativno spontani, iznenadni izrazi želje za socijalnom promjenom. U težnji za promjenom nailaze na velike pre-

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 7 (1998),
BR. 4-5 (36-37),
STR. 699-729

MESIĆ, M.:
TEORIJA DRUŠTVENIH...

preke. Povremeno, kad se pojave povoljne prilike a aktivisti imaju dosta sposobnosti, otpor promjenama može se svladati. Rezultat je novi poredak, novi set političkih i ekonomskih aranžmana koji se s vremenom isto tako etabliraju i institucionaliziraju kao što je bilo s prijašnjim poretkom. I novi ciklus oporbe može početi (Marx; McAdam, 1994.:114).

Drukčiji pokušaj sinteze na ovom području, koji se suprotstavlja sve većoj rascjepkanosti istraživačkih pristupa, poduzeli su McAdam, Tarrow i Tilly. Na tragu svojih ranijih istraživanja došli su do potrebe povezivanja studija društvenih pokreta s problemima revolucija, etničkih mobilizacija, ciklusa protesta i kolektivnih akcija u okviru koncepta politike prijepora (*contentious politics*) (McAdam; Tarrow; Tilly, 1996.)

Napokon, sve su glasniji zahtjevi da se napusti svaka borba između različitih "teorija" i "pristupa" na području istraživanja društvenih pokreta, s ciljem da se dođe do povezivanja komponenata i fragmenata različitih tradicija u jedan cjelovitiji, uspješniji sustav razumijevanja ovog složenog društvenog fenomena (Kitschelt, 1991.:325). Slično stajalište zauzimaju i urednici jednog od netom izašlih zbornika *Comparative perspectives on social movements* (1997.), dosadašnji istaknuti proponenti u teorijskim okršajima na ovom području – Doug MacAdam, John McCarthy i Mayer Zald. "Radeći iz različitih perspektiva, sociolozi, politički znanstvenici i povjesničari, proizveli su tijekom posljednjih dvadeset godina izobilje teorijskih i empirijskih spoznaja (*scholarship*) o društvenim pokretima/revolucijama. Vrijeme je da se napravi inventura te bujajuće literature. Unutar ovog obilja radova držimo da je moguće izlučiti jasne linije sintetičke, komparativne perspektive o društvenim pokretima koja transcendiraju ograničenja svakoga od pojedinačnih pristupa ovomu problemu" (*Comparative perspectives*, 1997.:VII).

Isti Mayer Zald, samo nekoliko godina ranije, na sličan prijedlog o "cvjetanju tisuću cvjetova" reagirao je upozorenjem da se time otvara drugi temeljni problem. Naime, pitanje izbora paradigme koja će povezati različite pristupe. Paradigma "pomaže usmjeriti istraživanja, osigurava matricu međusobno povezanih koncepata i pretpostavki te postavlja istraživački plan" (Zald, 1991.:348). Čemu bi vodio zaključak, dodaje Koopmans, da "razvitak društvenih pokreta ovisi o nećaćama, resursima, organizaciji, mrežama, ideologijama, identitetima, prilikama i procesima kulturnih, ekonomskih, socijalnih i političkih promjena (Koopmans, 1995.: 230)"?! Bio bi i istinit i trivijalan.

Posljednje poglavlje samo otvara pitanje postmoderne perspektive u koju je, po Lymanovu (1995.:414) sudu, američka sociologija na općem planu ušla još radovima Ervinga Gof-

fmana, a htjeli smo je naznačiti samo kao još jednu aktualnu temu koju treba raspraviti u okviru teorije društvenih pokreta.

UMJESTO ZAKLJUČKA

Prikazali smo glavne poslijeratne perspektive istraživanja društvenih pokreta u okviru multidisciplinarnog područja teorije društvenih pokreta. U osnovnim linijama kritički smo izložili njihova dostignuća i osobito slabosti koje su otvarale prostore za pojavu novih pristupa. Mali prostor za veliku temu može barem dijelom opravdati nužna pojednostavljenja u pokušaju jedne panoramske sinteze i ispuštanja pojedinih tema i problema. Teorije ne nastaju u praznom prostoru, a posebno ne one koje smjeraju paradigmatičnim koncepcijama. Tako je klasična škola nastala kao odgovor na problematiku masovnog pokreta, pod ideološkom zastavom fašizma i nacionalsocijalizma. Resursno-mobilizacijski model bio je eminentno američki konceptualni odgovor na pojavu novih društvenih pokreta. On se razvio gotovo do prave paradigme i s njime je sociologija na ovom području, barem privremeno, funkcionirala kao "uređena znanost".

Od tada se zapravo i može govoriti o sociologiji društvenih pokreta kao konstituiranoj zasebnoj sociologiji te o teoriji društvenih pokreta kao multidisciplinarnom istraživačkom korpusu. Pokazalo se da će to u posljednja dva desetljeća postati jedno od najpropulzivnijih i najdinamičnijih područja društvenog istraživanja. Nakon sruza s europskom istraživačkom perspektivom od sredine 1980-ih, označenom kao škola "novih društvenih pokreta" ili "identitetni" pristup, teorija mobilizacije resursa pokušala je odgovoriti revizijama svojih temeljnih koncepata i ekspanzijom na teme koje su se sve teže uklapale u njezine temeljne pretpostavke. Ovaj sraz i revolucionarni val na europskom Istoku 1989. mogli su potaknuti odvajanje i prodor političko-procesnog pristupa koji se dotada razvijao unutar resursno-mobilizacijskog okvira. Međutim, tesko da ovaj ili neki drugi model može više zauzeti onu vrst konceptualne dominacije kakvu su uživale klasična i resursno-mobilizacijska paradigma. Čini se da kulturna i duhovna klima postmoderne to više ne dopušta.

BILJEŠKE

¹ Rabimo pojam teorije u generičkom smislu, i otuda gramatička jednina, iako ćemo raspravljati o različitim teorijama i pristupima vezanim uz društvene pokrete. U istom smislu i pokreti bi mogli stajati u jednini, ali tradiciji i duhu hrvatskoga jezika, čini se, u ovom slučaju više odgovara množina. Slično je kad se govori o teoriji ili sociologiji migracija, a ne migracije, i onda kad se misli na teorijsko jedinstvo pojma, a ne na različite oblike i pojave migracija. K tomu, radije bismo govorili o sociologiji društvenog pokreta, za čije smo konstitu-

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 7 (1998),
BR. 4-5 (36-37),
STR. 699-729

MESIĆ, M.:
TEORIJA DRUŠTVENIH...

iranje kao posebne sociologije osobito zainteresirani. Međutim, zbog znanstvene korektnosti ovoga kritičkog pregleda razvitka društvenih pokreta, u čemu su svoj prinos dale i druge društvene discipline – povijest, psihologija, politička znanost i ekonomija – primjereniji je transdisciplinarnan okvir i opći pojam teorije koji mu odgovara. To ne znači da naša pozornost neće uvelike biti usmjerena baš na sociologiju društvenih pokreta koja svakako zauzima središnju i dominantnu poziciju u studiju društvenih pokreta. Naslov bi se mogao braniti i s gledišta multidisciplinarnosti i interdisciplinarnosti prema jednom tako složenom društvenom fenomenu kakav je društveni pokret. Ipak, samo djelomično možemo prihvatiti sinkretistički stav u tom pogledu, kakav je nabacio Oberschall, tvrdeći da se problematika "društvenoga sukoba" (u čijoj su jezgri društveni pokreti) i ne može "kompartmentalizirati" (Oberschall, 1973.:IX). Hvale su, nesumnjivo, vrijedni svi pokušaji razumijevanja i objašnjenja cjelovitosti fenomena društvenoga pokreta koji nužno izlaze iz uskih okvira bilo koje discipline i zapravo teže transdisciplinarnosti. Činjenica je, pak, da zasebne discipline postoje te da znanstveno legitimno razvijaju svoje disciplinarnе pristupe pojedinim složenim društvenim pojavama, korespondirajući, više ili manje, s drugim srodnim disciplinama i pridonoseći time i ukupnom razvitku društvenih znanosti. Inače bi se morali vratiti samoj filozofiji društva.

² Smisao njegove ideje društvenog pokreta vezan je uz nastojanje da on ne preraste u još razorniju socijalnu revoluciju no što je bila Francuska, ukazujući na potrebu njegove integracije, umjesto radikalizacije (Heberle, 1951.:4).

³ Moscovici ne samo da priznaje iznimnu pionirsku ulogu Le Bona u rađanju psihologije mase nego i ističe nepravdu u namjernom zanemarivanju Le Bonova djela, osobito u Francuskoj, ponajprije zbog toga što su njegovi najgorljiviji studenti bili Hitler i Mussolini. Istodobno je vrlo kritičan prema njegovoj znanstvenoj vrijednosti. "Le Bonove knjige vrlo su mediokritetske u kvaliteti, pisane kad je iskrsla prilika, a njihova je funkcija bila da ugođe čitatelju, raspale njegovu imaginaciju i kažu mu što je htio čuti" (Moscovici, 1985.: 67). Sam Le Bon, koji je sebe vidio kao Machiavellija masovnih društava, imao je gorljivu ambiciju da njegova "nova znanost" osigura metodu i rješenje za problem upravljanja masovnim društvima. Moscoviciju je, pak, stalo pokazati da je psihologija svjetine, kao znanost, od početka krivo shvaćena. Umjesto da bude optuživana za antidemokratsku orijentaciju, treba saslušati njezina upozorenja i predviđanja o usponu moćnih vođa u masovnim društvima. Nije njezina krivica što je u istim onim procesima (kao što je rast gradskog stanovništva, medija i proizvodnje), koje su druge znanosti uzimale za osnovu napretka i demokracije, vidjela izvore obnove autoriteta i njegove koncentracije u rukama pojedinaca (Moscovici, 1985.:383).

⁴ Ovo smo određenje preuzeli od Douga McAdama, u smislu "općeg kauzalnog modela društvenih pokreta". Tu su uključene različite inačice kauzalnoga pristupa: kolektivni behaviorizam, masovno društvo i statusna inkonzistencija. (McAdam, 1997.:135-36). Slične pojmove za označavanje starih pristupa društvenim pokretima koji su prethodili pojavi resursno-mobilizacijske teorije i modela "novih društvenih pokreta", rabe i drugi autori, primjerice: W. Duyvendak –

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 7 (1998),
BR. 4-5 (36-37),
STR. 699-729

MESIĆ, M.:
TEORIJA DRUŠTVENIH...

klasičan pristup (Duyvendak, 1995.:10), R. Koopmans – klasično-tip-ska znanstvena objašnjenja – Koopmans, 1995.:8). Pri tomu misle uglavnom na čikašku školu kolektivnog behaviorizma, pa se negdje klasičan i kolektivnobeheoristički spajaju u istoj oznaci – klasična kolektivnobeheoristička teorija, kao kod Morrisa (Morris, 1984.: 275). Uključujući i europsku tradiciju Morris i Herring razlikuju pet klasičnih pristupa: Marxovo viđenje, Weberovo viđenje, gledište kolektivnog ponašanja (potpodijeljeno na čikašku i strukturalnu školu), perspektivu masovnog društva i relativno deprivacijski pristup (Morris and Herring, 1987.:138).

⁵ Često se, međutim, zaboravlja upozorenje koje je još svojedobno iskazao Oberschall – da je, naime, baš Smesler donekle odstupio od izvorne Parkove tradicije (i kasnije Parsonsove elaboracije) u shvaćanju odnosa između normalnih institucionaliziranih procesa i kolektivnog ponašanja, za razliku od drugog istaknutog predstavnika škole – Turnera. Dočim Smesler naglašava diskontinuitet i razlike među njima, oni primjećuju sličnosti i govore o kontinuitetu. Štoviše, i Smeslerovo inzistiranje na ne-racionalnim sastavnicama kolektivnog ponašanja nije tako tipično za druge predstavnike škole.

⁶ Scott dokazuje neprimjerenost funkcionalizma kao i postmarksizma u razumijevanju i objašnjavanju društvenih pokreta. Bez obzira na njihove fundamentalne razlike u pristupu, obje makroteorijske paradigme pokazuju u svojoj primjeni u osnovi iste slabosti koje ponajprije proizlaze iz njihove deduktivističke naravi i generalizirajućih ambicija. Iz obje perspektive društveni pokreti mogu imati samo marginalnu poziciju, a implicitno su negativno označeni jer narušavaju njihovu inače koherentnu, holističku predodžbu društvene strukture (Scott, 1990.: 37-53). Mi ćemo se ovdje ograničiti ipak na kolektivnopsihološki model čikaške škole o kojem se može raspravljati i unutar šireg funkcionalističkog okvira, ali to nije toliko relevantno za američku teoriju društvenih pokreta, pa to nećemo naći ni kod većine drugih prikazivača i kritičara Smelsera. Osim toga, unatoč polaznom makrodedukcionizmu, američka klasična škola u svojoj praktičkoj istraživačkoj izvedbi završava na metodološkom individualizmu.

⁷ Smelser tako tvrdi: "neki oblik napetosti mora biti prisutan da bi se neka epizoda kolektivnog ponašanja dogodila. Štoviše, s rastom napetosti povećava se vjerojatnost pojavljivanja takve jedne epizode" (Smelser, 1962.:48)

⁸ Tako Marx i McAdam klasične teorije označavaju sintagmom "teorije napetosti", razlikujući dvije njihove inačice: kolektivno ponašanje i teoriju masovnog društva. Intelektualna koherentnost ove škole uvelike je počivala na unificirajućoj snazi ove temeljne kategorije kojom se objašnjavaju svi raznovrsni oblici kolektivnog ponašanja, od panike do društvenog pokreta (Marx; McAdam, 1994.:78).

⁹ Scott drži da sama sintagma kolektivno ponašanje, prema neutralnijem terminu djelovanje (*action*) konotira određen derogativni prizvuk prema fenomenu na koji se odnosi (Scott, 1990.:44).

¹⁰ Zbog važnosti koncepta sloma (*bereak-down*) neki autori govore o teorijama sloma kao klasičnim ili tradicionalnim koncepcijama objašnjenja društvenih pokreta (Useem, 1980.).

¹¹ Problematika masovnog društva ponajprije je teorijska reakcija, s povijesnim zaostatom u fazi, na nacistički i fašistički pokret.

¹² Ovaj dio rada donekle se preklapa s našim člankom "Resursno-mobilizacijska teorija društvenih pokreta" (Mesić, 1996.). Zapravo se međusobno nadopunjuju, i vodimo računa o izbjegavanju nepotrebnih ponavljanja. K tomu je resursno-mobilizacijski model ovdje postavljen u kontekst drugih američkih pristupa društvenim pokretima i nema središnje mjesto kao u prijašnjem članku.

¹³ S time se uglavnom slaže većina protagonista škole kao i prikazivača. Sam Oberschall, međutim, navodi da je "koncept mobiliziranja, pretvaranja (converting) i transformiranja resursa od jedne skupine i arene akcije ka drugim skupinama i akcijama formulirao Coleman (1969.) u njegovoj diskusiji rasnih odnosa u SAD" (Oberschall, 1973.:27-28).

¹⁴ Držimo da je vrijedno zadržati se na Olsonovim tezama i zbog toga što ovo ključno djelo nije lako dostupno našim čitateljima, a osim toga, često se referira iz druge ili treće ruke.

¹⁵ Pojam "javnog dobra" ili "zajedničkog (kolektivnog) dobra" Olson preuzima iz ekonomskog područja javnih financija. Treba još istaknuti da cijeli njegov model počiva na pretpostavci, odnosno analogiji perfektnog tržišta koje i jest jedini pravi milieu racionalnoga ponašanja.

¹⁶ Ilustriraju svoju tezu nizom primjera za prvi i drugi slučaj povećane mobilizacije, zahvaljujući ekonomskom napretku. Istim razlogom objašnjava se povećana i proširena podrška pokretima iz raznih fondova, sindikata, crkvenih skupina i drugih, jer su svi sudjelovali u povećanju raspoloživih sredstava. Prije II. svj. rata društveni su pokreti izrastali iz skupina u teškom položaju (*aggrieved*) koje su neposredno osiguravale njihove vlastite potrebne resurse. Rastuće obilje srednje klase u poslijeratnom američkom društvu dovelo je do nove situacije u kojoj su pokreti mogli tražiti resurse od "svjesnih birača" (*conscience constituents*) – pristaša koji ne očekuju neposredne koristi od pokreta (Zald; Mc Carthy, 1987.:23). Tako su pokreti 60-ih i 70-ih mobilizirali bogate svjesne socijalne baze (*constituencies*), uključujući studente, uz dodatne institucionalne resurse iz vladinih agencija, privatnih zaklada, pa čak i korporacija.

¹⁷ Druga škola koja počiva na "političko-procesnoj analizi", kako ćemo vidjeti, već se praktički osamostalila, nastojeći razviti vlastitu paradigmu.

¹⁸ Rad je prvi put objavljen 1987.

¹⁹ Za razliku od organizacije društvenog pokreta, industrija društvenog pokreta nije, čini se, kao pojam i koncept šire prihvaćena u literaturi ove škole.

²⁰ Zanimljivo je primijetiti da, iako izrazito predominantna više od dva desetljeća, ova škola nije rezultirala većim brojem empirijskih istraživanja, striktno metodološki vođenih njezinom paradigmom. Osim toga, za razliku od klasičnih pristupa koji su urodili brojnim kvantitativnim i komparativnim analizama kolektivnog ponašanja, resursno-mobilizacijski teorijski okvir usmjerio je istraživanja više ka produbljenoj (in-depth) analizi slučaja, dakle analizi pojedinačnih

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 7 (1998),
BR. 4-5 (36-37),
STR. 699-729

MESIĆ, M.:
TEORIJA DRUŠTVENIH...

pokreta što, naravno, umanjuje mogućnosti poopćavanja takvih nalaza. Vidi temeljito elaboriran vodič za istraživanje organizacija društvenih pokreta metodom "analize slučaja" koji je sastavio John Lofland (1996.). Ovaj metodološki pomak, kao rezultat promjene teorijske perspektive, dokumentirali su Crist i McCarthy, analizom produkcije glavnih američkih socioloških časopisa. U novijem razdoblju nacrti istraživanja (research designs) su postali sve raznovrsniji, zamjenjujući prijašnju metodološku hegemoniju anketiranja (survey designs). Jedinice analize sve su rjeđe sami pojedinci, a sve se češće strukture mobiliziranja i političkog oportuniteta javljaju kao nezavisne varijable (Crist; McCarthy, 1996.).

²¹ Postoje, međutim, još uvijek i mišljenja da je područje društvenih pokreta relativno nerazvijeno, kao što drži Rucht (1991.:10).

²² O tome je izvjestio u svojem članku (Klandermans, 1986.), u kojem su suočene dvije perspektive.

²³ U prvim kontaktima i razmjenama mišljenja pomogle su dvije zajedničke konferencije, jedna održana na sveučilištu u Amsterdamu 1985. i druga na sveučilištu Cornell u SAD-u te Slobodnom sveučilištu u Amsterdamu 1986. Uslijedili su zatim i drugi zajednički znanstveni skupovi.

²⁴ Vidi više u spomenutom članku: Mesić (1996.).

²⁵ Vidi, primjerice: Babb, Sarah (1996.); Cress, Daniel and David Snow (1996.); McCarthy, Smith and Zald (1996.), Zald (1991.).

²⁶ Časopis se uređuje i izdaje na San Diego State University, San Diego, California. Iako nije pokrenut kao tribina resursno-mobilizacijske škole, glavni naslov indikativno upućuje na njezinu središnju kategoriju – mobilizaciju. U svojem uvodnom programatskom slovu, glavni urednik Hank Johnston poziva se na naglo šireći studij "različitih oblika kolektivnog djelovanja" u sociologiji, političkoj znanosti i socijalnoj psihologiji, i to na međunarodnom planu.

²⁷ To vrijedi, po našem sudu, i za naglo šireću perspektivu "kolektivnog uokvirenja/oblikovanja" (*collective framing*), odnosno "procesa oblikovanja" (*framing process*), koja se još uvijek veže za resursno-mobilizacijski okvir. Ona se javila kao neposredan odgovor na kritiku teorije mobilizacije resursa od europske škole "identiteta". Riječ je o problemima socijalnopsihološke dinamike u nastajanju "svojstva kolektiva" (*collective attribution*), odnosno socijalne konstrukcije (*social construction*). Izvorno je koncept "uokvirenja procesa" (*framing processes*) postavio D. Snow sa suradnicima (Snow et al., 1986.). U novije vrijeme javljaju se radovi koji nastoje povezati ove dvije perspektive: politički proces i proces kolektivne izgradnje u jedinstvenu (novu) teoriju društvenih pokreta. Vidi, primjerice, Diani (1996.), Oberschall (1996.). Gamson i Meyer (1996.) čak govore o "oblikovanju političkog oportuniteta" (*framing political opportunity*).

²⁸ Vidi, primjerice, radove: Elena Zdravomyslova (1996.), Anthony Oberschall (1996.).

²⁹ Vidi, primjerice: Comparative perspectives on social movements (1996.), Diani (1996.).

³⁰ Ostavljamo po strani široku temu kulturalnih dimenzija društvenih pokreta koja se često veže uz pitanje kolektivnog identiteta.

LITERATURA

Babb, Sarah: A True American System of Finance: Frame Resonance in the U.S. Labour Movement, 1866 to 1868, *American Sociological Review* (ASR), vol 61, No 6/1996., str. 1032-52.

Bell, Daniel. *The End of Ideology*. New York: Free Press, 1960.

Buechler, Steven, M.: Beyond Resource Mobilization? Emerging Trends in Social Movement Theory, u: *Social Movements, Perspectives and Issues*, ed. by S.M. Buechler & F.K. Cylke, Jr. London-Toronto: Mayfield View Company, 1997., str. 193-210.

Cress, Daniel & David Snow: Mobilization and the Margins: Resources, Benefactors, and the Viability of Homless Movement Organization, *ASR*, vol.61, No6/1996., str. 1089-1109.

Crist, John & John McCarthy: 'If I had a Hammer': The Changing Methodological Repertoire of Collective Behaviour and Social Movement Research, *Mobilization, An International Journal of Research and Theory about Social Movements and Collective Behaviour*, vol.1, No 1/1996., str. 87-102.

Diani, Mario: Linking Mobilization Frames and Political Opportunities: Insights from Regional Populism in Italy, *ASR*, vol. 61, No 6/1996., str. 1053-69.

Duyvendak, Jan, W. *The Power of Politics, New Social Movements in France*, Wesview Press, 1995.

Eyerman, Ron & Andrew Jamison. *Social Movements, A Cognitive Approach*, The Pennsylvania State University Press, 1991.

Gamson, A. *The Strategy of Protest*, Hemewood: Dorsey Press, 1975.

Goldstone, Jack: A Demographic/Structural Model of State Breakdown, u: *Social Movements, Readings on Their Emergence, Mobilization, and Dynamics*, Los Angeles: Roxbury Publishing Company, 1997., str. 5-12.

Gusfield, J. R. *Protest, Reform, and Revolt*, New York: John Wiley, 1970.

Heberle, Rudolf. *Social Movements, An Introduction to Political Sociology*, New York: Appleton-Century-Crofts, Inc.,1951.

Klandermans, Bert: New Social Movements and Resource Mobilization, *International Journal of Mass Emergencies and Disaster*, vol. 4, No2: 13-39.

Klandermans, B.: New Social Movements and Resource Mobilization: The European and the American Approach Revisited, u: *Research on Social Movements, the State of the Art in Western Europe and the USA*, Wesview Press, 1991., str. 17-46.

Kitschelt, Herbert: Resource Mobilization Theory: A Critique, u: *Research on Social Movements...*, 1991., str. 323-47.

Koopmans, Ruud. *Democracy from Below, New Social Movements and the Political System in West Germany*, Boulder-San Francisco-Oxford: Wesview Press, 1995.

Lang, K. and G. Lang. *Collective Dynamics*. New York: Thomas Crowell, 1961.

Le Bon, Goustave. *The Crowd*, London: Ernest-Benn, 1952.

Lofland, John. *Social Movement Organizations, Guide to Research on Insurgent Realities*, New York: Aldine de Gruyter, 1996.

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 7 (1998),
BR. 4-5 (36-37),
STR. 699-729

MESIĆ, M.:
TEORIJA DRUŠTVENIH...

Lyman, Stanford: Social Theory and Social Movements: Sociology as Sociodicy, u: *Social Movements, Critiques, Concepts, Case-studies*, ed. by S. Lyman, New York: New York University Press, 1995., str. 397-435.

Mancur, Olson. *The Logic of Collective Action, Public Goods and the Theory of Groups*, Cambridge: Harvard University Press, 1965.

Marx, Gary and Douglas McAdam. *Collective Behavior and Social Movements, Process and Structure*, New Jersey: Prentice Hall-Englewood Cliffs, 1994.

McAdam, Doug: The Classical Model of Social Movements Examined, u: *Social Movements, Perspectives and Issues*, ed. by S. M. Buechler and F.K. Cylke, London-Toronto: Mayfield View Company, 1997., str. 135-48.

McAdam, D; J. McCarthy; M. Zald: Introduction: Opportunities, mobilizing structures, and framing processes – toward a synthetic, comparative perspective on social movements, u: *Comparative perspectives on social movements, Political opportunities, mobilizing structures, and cultural framing*, ed. by Doug McAdam; John McCarthy and Mayer Zald, Cambridge University Press, 1996., str. 1-20.

McAdam, Doug: The Political process model, u: *Social Movements, Perspectives and Issues...*1997., str. 172-93.

McAdam, Doug; Sidney Tarrow and Charles Tilly: To Map Contentious Politics, *Mobilization*, vol. 1, No1/1996., str.17-33.

McCarthy, John and Mayer Zald. *The Trend of Social Movements*, Morristown, NJ: General Learning Press, 1973.

McCarthy and Mayer Zald: Resource Mobilization and Social Movements, *American Journal of Sociology (AJS)*, 82:1212-41.

McCarthy, John; Jackie Smith and Mayer Zald: Accessing public, media, electoral, and governmental agendas, u: *Comparative perspectives on social movements, Political opportunities, mobilizing structures, and cultural framing*, ed. by Doug McAdam, John McCarthy and Mayer Zald, Cambridge University Press, 1996., str. 291-375

McCarthy, John and Mayer Zald: Resource Mobilization and Social Movements: A Partial Theory, u: *Social Movements, Perspectives and Issues...* 1997., str.149-71.

Mesić, Milan: Resursno-mobilizacijska teorija društvenih pokreta, *Revija za sociologiju*, vol. XXVII, br. 3-4/1996., str. 193-204.

Morris, A. and C. Herring: Theory and Research in Social Movements: A Critical Review, u: *Annual Review of Political Science* 2, ed. by S. Lough, str. 138-98.

Morris, Aldon. *The Origins of the Civil Rights Movement, Black Communities Organizing for Change*, New York: The Free Press, 1984.

Moscovici, Serge. *The Age of the Crowd, A historical treatise of mass psychology*, Cambridge University Press, 1985.

Oberschall, Anthony: Opportunities and framing in the Eastern European revolts of 1989, u: *Comparative perspectives on social movements...*, 1996., str. 93-121.

Oberschall, Anthony. *Social Conflict and Social Movements*, Englewood Cliffs: Prentice-Hall, Inc., 1973.

Organizing Dissent, *Contemporary Social Movements in Theory and Prac-*

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 7 (1998),
BR. 4-5 (36-37),
STR. 699-729

MESIĆ, M.:
TEORIJA DRUŠTVENIH...

tice, Studies in the Politics of Counter-Hegemony, ed. by William Carroll, Toronto: Garamond Press, 1997., 2nd ed (1992.).

Piven, Frances and Richard Cloward: Collective Protest: A Critique of Resource Mobilization Theory, u: *Social Movements, Critiques, Concepts, Case-Studies*, ed. by Stanford M. Lyman, New York: New York University Press, 1995., str. 137-67.

Rucht, Dieter: Preface, u: *Research on Social Movements...* 1991., str. 9-17.

Scott, Alan. *Ideology and the new social movements*, London: Unwin Hyman, 1990.

Smelser, N. J. *Theory of Collective Behavior*, New York: Free Press, 1963.

Snow, David et al: Frame Alignment Process, Micro-mobilization, and movement participation, *ASR*, vol. 51:464-81.

Social Movements in Organizational Society, ed. by Mayer Zald and John McCarthy, New Brunswick, NJ: Transaction Books, 1987.

Tarrow, Sidney. *Power in Movement, Social Movements, Collective Action and Politics*, Cambridge University Press, rep. 1997. (first – 1994.).

Turner, R., and L. Killian. *Collective Behavior*, 3d ed., NJ: Englewood Cliffs-Prentice Hall, 1987.

Useem, Bert: Disorganization and the New Mexico Prison Riot of 1980, u: *Social Movements, Readings...* 1997., str. 23-33.

Useem, B.: Solidarity Model, Break-Down Model, and the Boston Anti-Busing Movement, *ASR*, 45(1980.):357-69.

Whittier, Nancy: Political Generations, Micro-Cohorts, and the Transformation of Social Movements, *ASR*, vol. 62, No5/1997., str. 760-78.

Zald, Mayer: The Continuing Vitality of Resource Mobilization Theory: response to Herbert Kitschelt's Critique, u: *Research on Social Movements...* 1991., str. 348-54.

Zdravomyslova, Elena: Opportunities and framing in the transition to democracy: The case of Russia, u: *Comparative perspectives on social movements...* 1996., str. 122-40.

The Theory of Social Movements – American Perspectives

Milan MESIĆ
Faculty of Philosophy, Zagreb

An attempt has been made in this work to present and synthesise post-war American perspectives in the research of social movements, within the framework of sociology and theory of social movements. The first chapter deals with the forerunners of the theory of social movements. Le Bon is mentioned because of his influence on the Chicago School of collective behaviourism. Special attention is given to Rudolf Heberle, the first renowned post-war theoretician of social movements. The classic theory of social movements is presented through its three well-known variants: collective

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 7 (1998),
BR. 4-5 (36-37),
STR. 699-729

MESIĆ, M.:
TEORIJA DRUŠTVENIH...

behaviour, the theory of mass society, and the model of status inconsistency. Common to them all is the general causal definition of social movements, interpreted as irrational behaviour. The resource-mobilizational theory emerged in answer to the appearance of new social movements, which could no longer be interpreted from the classic perspective of extra-institutional collective action. The theory stemmed from Olson's model of the rational participant, who calculates costs and benefits before entering collective action. Under criticism this model experienced significant revision, while the resource-mobilizational school became the dominant research paradigm of social movements in America in the 1970s and 1980s. However, it has begun to be pushed aside lately by the model of political-process analysis, which first developed under the aegis of the resource-mobilizational paradigm. Its fundamental precept is that social processes indirectly affect social protests, by restructuring power relations. Favourable political circumstances are of crucial importance for the development of social movements, due to which this approach also bears the name politically-oportune. In conclusion, the text introduces the issue of postmodern perspectives in the theory of social movements.

Theorie gesellschaftlicher Bewegungen – Amerikanische Perspektiven

Milan MESIĆ
Philosophische Fakultät, Zagreb

Die vorliegende Arbeit liefert einen Überblick sowie den Versuch einer Synthese zu den Perspektiven der Erforschung gesellschaftlicher Bewegungen, die im Rahmen der amerikanischen Soziologie und Theorie gesellschaftlicher Bewegungen durchgeführt wurde. Das erste Kapitel erörtert die Vorläufer der Theorie gesellschaftlicher Bewegungen. Erwähnt wird Le Bon und sein Einfluß auf die Chicagoer Schule des Kollektiven Behaviorismus. Besondere Aufmerksamkeit gilt Rudolf Heberle, dem ersten bedeutenderen Nachkriegstheoretiker gesellschaftlicher Bewegungen. Die klassische Theorie gesellschaftlicher Bewegungen wird anhand ihrer drei bekannten Grundformen präsentiert: kollektives Verhalten, Theorie der Massengesellschaft und Modell der Statusinkonsistenz. Gemeinsames Merkmal ist eine allgemeine kausale Erklärung gesellschaftlicher Bewegungen, die als irrationales Verhalten aufgefaßt werden. Die Theorie der Ressourcenmobilmachung erscheint als Antwort auf neue gesellschaftliche Bewegungen, die nicht länger aus der klassischen Perspektive des außerhalb von gesellschaftlichen Institutionen sich ereignenden kollektiven Handelns verstanden werden konnten. Ihr Hauptausgangspunkt ist das

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 7 (1998),
BR. 4-5 (36-37),
STR. 699-729

MESIĆ, M.:
TEORIJA DRUŠTVENIH...

Olsonsche Modell des rational Handelnden, der Unkosten und Nutzen kalkuliert, bevor er sich in eine kollektive Aktion einläßt. Unter dem Einfluß der Kritik durchlief dieses Modell bedeutende Revisionen, so daß sich die Theorie der Ressourcenmobilmachung in den 70er und 80er Jahren in Amerika als dominantes Paradigma bei der Erforschung gesellschaftlicher Bewegungen durchsetzte. In jüngerer Zeit wird sie immer mehr vom Modell der Analyse politischer Prozesse verdrängt, welche zunächst ja im Rahmen der Ressourcenmobilmachungstheorie entwickelt wurde. Ihr Grundsatz lautet, daß gesellschaftliche Prozesse sich mittelbar, über eine Restrukturierung der Machtverhältnisse, auf gesellschaftliche Proteste auswirken. Ausschlaggebend für die Entwicklung gesellschaftlicher Bewegungen seien günstige politische Verhältnisse, heißt es, so daß dieser Ansatz auch als Modell politischer Opportunität bezeichnet wird. Zuletzt wird die Frage der postmodernen Perspektive in der Theorie gesellschaftlicher Bewegungen angesprochen.